

Museum Het Spinozahuis

Factsheet 'Audiotour Vertellers'

Toelichting

Museum Het Spinozahuis heeft twee audiotours. Een waarbij tijdgenoten van Spinoza ingaan op zijn leven en zijn gedachte goed en een over de geschiedenis van het huis. De audiotours zijn beschikbaar in het Nederlands, Engels, Duits, Frans en Spaans.

In deze factsheet de teksten die door de vertellers worden uitgesproken.

Michael de Spinoza

Michael de Spinoza: Nou, jongen, hier woonde je dus. Ik had nooit kunnen bedenken, dat jij, mijn zoon... Waar zat je hier nou allemaal over na te denken, mmm? (Schamper) Over het geluk? Kijk die citroen hier in mijn hand: dat is geluk. Die citroen is geld waard en daar hadden wij een mooie handel in.

Wij, Sefardische joden op de vlucht voor vervolging. Eindelijk hadden we in Amsterdam een plek gevonden waar we vrij konden ademen. Waar we ons geloof en onze tradities weer konden beleven. Compleet met die felle discussies over de uitleg van de schrift. Waar we wel van hielden. Maar jij, jij bent daar héél ver in gegaan.

Ik zag ook wel dat de wereld in deze zeventiende eeuw hard in beweging was, maar bij jou ging het wel erg snel. Ik zie je nog gaan als jongetje naar de joodse school en je was zo leergierig, Bento. De talen gingen je goed af, Hebreeuws, Spaans, Nederlands. (Zucht) Spijtig dat je broer Isaac stierf, het kon niet anders, je moést me komen helpen in de zaak.

Ook al lag jou dat niet zo. Ik zag dat je een scherp verstand had en op school hadden ze je geleerd om kritisch na te denken. Nou, dat hebben we gemerkt! Waar zijn we je kwijtgeraakt? Alsof je aanvoelde dat de oude wereld zich omkeerde naar iets nieuws.

Franciscus en Clara van der Enden

Clara: Pa, weet je wat ik zo goed vond aan Benedict de Spinoza? Behalve dat hij heel aardig voor me was?

Franciscus: Ah, Benedictus! Wel een van de meest roemruchte leerlingen aan mijn Latijnse School. Zijn leraar ver voorbij. Dus wees maar trots, Clara, mijn dochter, dat jij hem les hebt gegeven. Terwijl je nog maar twaalf was. Jij was ook zo slim. Van jou heeft hij het Latijn geleerd.

Clara: En van jou, pa. Hij had door dat als hij zich verder wilde ontwikkelen hij in het Latijn en Grieks moest kunnen lezen.

Franciscus: Hij respecteerde je. Jouw handicap maakte hem niks uit. Hij leerde snel. Ik zie hem ook nog rondwandelen op de beurs. Hij had een firma samen met zijn broer. Maar hij hongerde gewoonweg naar nieuwe ideeën. Die vrienden die hij daar opdeed waren allemaal mensen die voor het vrije denken waren.

Clara: Dat bedoel ik, pa. Dat vond ik zo goed aan hem: dat hij zélf nadenken en zélf onderzoeken op de eerste plaats zette.

Franciscus: Mmm, mmm, zoals ik, mijn lief, zoals ik. En net zoals ik kwam hij er heel heftig door in botsing met de religieuze autoriteiten. Eerst en vooral met die van zijn eigen joodse gemeenschap.

Clara: Ja, de ideeën die jullie allebei hadden waren explosief.

Franciscus: Hij was daar veel voorzichtiger mee dan ik. Je moest er mee uitkijken, anders eindigde je aan de galg. (Pauze. Zachtjes) Zoals ik.

Rabbijn Saul Levi Morteira

De Rabbijn: (Zuchtend): Een grootse toekomst zag ik voor hem. Voor Baruch d'Espinosa. Als zijn rabbijn onderwees ik hem en hij pakte het snel op, het Hebreeuws, de schrift, de wetten. Wil je wel geloven dat ik een rabbijn in hem zag? Ja! Hij had een 'Zoon van de Wijzen' kunnen worden!

In plaats daarvan zie ik hem bij de beurs buitenkomen. En met die vrijzinnig protestanten rondhangen. Lui met zeer bedenkelijke ideeën. Ik zeg: 'Baruch, keer terug op je schreden! Laat je niet door die ketterse nieuwlichterij verleiden.' Ik…ik kon hem niet meer bereiken. Onze mooie joodse gemeenschap liet hem koud.

Bovendien waren er die schulden van zijn overleden vader. Ineens besloot hij zich niet meer aan de joodse wetten te houden, hij beriep zich op die van de Republiek. Hij weigerde te betalen!

Ook al had ik een zwak voor hem: hij ging te ver. Het gemor binnen onze gemeenschap werd oorverdovend. Ik kon niet anders dan hem verstoten! Ik sprak zelf in de synagoge

de ban over hem uit:

"Met het oordeel der engelen en de uitspraak der Heiligen, bannen wij, verdrijven wij en verdoemen wij, Baruch d'Espinosa. hij zij verwenst bij dag en bij nacht, hij zij verwenst in zijn liggen en verwenst in zijn opstaan, hij zij verwenst in zijn uitgaan en verwenst in zijn ingaan

Wees gewaarschuwd: niemand mag hem spreken, niemand op vier ellen afstand van hem vertoeven, niemand enig papier lezen, door hem gemaakt of geschreven!"

Herman Homan

Herman Homan: Welkom! Welkom! Treed binnen op deze plek van gróótse gedachten. (Lachend) Ja, zo noem ik dit kleine, tweede huisje van me. (Trots) Omdat de heer Spinoza hier gewoond en gewerkt heeft. Ik was zijn huisbaas.

Ach, daar stond hij dan op de drempel met zijn bagage, zie je het voor je? Veel boeken natuurlijk, en geloof het of niet een rood hemelbed. Het was van zijn moeder geweest. (In vertrouwen) Het moest per se mee.

Waarom hier, in het afgelegen Rijnsburg, vraagt u zich af? Nou, er waren (kucht wat ongemakkelijk) dringende redenen dat hij wegtrok uit Amsterdam. In Amsterdam had hij onder zijn vrienden Collegianten. Dat zijn vrijzinnig denkers. Nou, dat ben ik ook, een Collegiant. Via die contacten kwam hij hier in mijn huisje terecht.

Ik had het laten bouwen om naar toe te kunnen vluchten als er in Leiden weer een pestepidemie zou uitbreken. Maar voor hem, Spinoza, was het dé ideale plek om in alle rust te kunnen denken.

En er was voor hem nog een ander voordeel: met een stevige wandeling van zo'n anderhalf uur kon hij op de universiteit in Leiden zijn. Daar ging hij met enige regelmaat naar toe.

Ik kan wel zeggen dat ik er trots op ben dat hij hier tussen de landerijen van ons kleine Rijnsburg de eerste gedachten neer schreef van zijn latere hoofdwerk, de Ethica.

Simon Joosten de Vries

Ah, Bento de Spinoza, ja, dat was een hele goede vriend van me. Zelf noemde hij me 'zijn trouwe vriend'. (Duidelijk teleurgesteld) Maarre, hij vertrok uit Amsterdam. Om hier in dat Rijnsburg te gaan zitten. Hij zocht de afzondering op.

Wat voor een man was het, vraag je me? (Opverend) Ah, als je hem zo voor je ziet, dan is het iemand met een fijn getekend gezicht. Lang krullend donker haar en van die lange zwarte wenkbrauwen. Dan kijkt ie je aan met zo'n zachte blik, die tegelijkertijd toch ook iets onderzoekends heeft.

Het was een aangenaam en oprecht mens. Heel vriendelijk en ongedwongen in de omgang. We hadden de meest geweldige gesprekken. Over de ideeën van Descartes en over hoe je tot ware inzichten kunt komen, bijvoorbeeld. Daarin was hij messcherp. Het was een buitengewoon intelligent man en binnen de kring van vrienden wist hij iedereen te verbazen met zijn welbespraaktheid en kraakheldere redeneringen.

Maar hij was ook op zijn hoede. Hij begreep maar al te goed dat zijn ideeën hem in grote problemen konden brengen met de staatse en religieuze autoriteiten. Zijn motto was niet voor niks *caute*! Behoedzaam!

Hij leefde heel sobertjes. Liep rond in eenvoudige burgerlijke kleding. Rijkdom zei hem niets. Ik heb geprobeerd hem tot mijn erfgenaam te maken, maar dat sloeg hij af. Gelukkig is het

me wel gelukt om hem een jaargeld na te laten, zodat hij zijn tijd kon besteden aan wetenschap en filosofie.

Theodor Kerckring

O, wat een wonder! Die zeer kleine diertjes in de lever die je kunt zien met deze microscoop! Iets wat het blote oog nooit had kunnen waarnemen. Het opent nieuwe vergezichten bij mijn onderzoek naar de anatomie. Dan te bedenken dat dit bewonderenswaardige instrument is gemaakt door mijn goede vriend Benedictus. 'De edele wiskundige en filosoof Spinoza", zoals ik hem in mijn brieven noem.

We kennen elkaar sinds de Latijnse school in Amsterdam. Al heel lang denkt hij na over de wereld en onze plaats daarin. . Maar daarnaast slijpt hij ook lenzen. Lenzen voor microscopen en telescopen. Om ook het oneindig kleine en oneindig grote te kunnen zien.

Hij doet het met de hand, begrijp ik, in Huygens' plan om het machinaal te doen ziet hij niets. Ik zie het zo voor me, hoe hij achter die slijpschaal zit en ze secuur bewerkt tot ze de juiste sterkte hebben. Goede lenzen.

Hij zou natuurlijk Spinoza niet zijn als hij zich niet ook verdiepte in de theorie van het breken van licht door lenzen. De wiskunde erachter boeide hem. Net zoals hij misschien wel tijdens het slijpen op het idee kwam om zijn hoofdwerk de Ethica op wiskundige manier op te zetten.

(Ongerust) Maar dat slijpstof. Er komt veel stof vrij bij het slijpen. Als je hem hoorde hoesten, dan zou je denken dat het zijn longen geen goed deed.

Gisbertus Voetius: (begint heel rustig): (RvdB versie 03/27/25)

Nieuwe ideeën, mmm? Natuurlijk is het goed dat er mensen zijn die alles wat aan ons geopenbaard is nog eens onder de loep nemen. Maar deze drie, die Descartes, Koerbagh en Spinoza zaten op het verkeerde pad.

Kijk, het kan niet zo zijn dat je, zoals Spinoza doet, God gelijk schakelt aan de natuur. Wat houdt dat dan in? Dat alles wat is voortkomt uit onveranderlijke natuurwetten? Waar blijft God in deze redenering? (Feller): Neeneenee, dat leidt onherroepelijk tot een filosofisch stelsel waarin geen plaats meer is voor God. (Verontwaardigd): Dat leidt tot goddeloosheid!

Die menselijk rede verheffen tot het hoogste, daar begint het al mee. De rede alleen is niet voldoende voor betrouwbare kennis. Die is sowieso corrupt door de zonde. De ultieme bron van waarheid, dat is de Goddelijke openbaring en de Bijbel.

Daarom dienen deze ideeën fel bestreden te worden. En dat heb ik gedaan. Als hoogleraar theologie in Utrecht heb ik mijn pen gescherpt om die gevaarlijke nieuwlichterij een halt toe te roepen.

Kijk, wetenschap en godsbesef kunnen heel goed samengaan. Dat de geschriften van Spinoza daar ver van afwijken betreur ik ten zeerste. Deze godslastige ketter verdient de hel

Henrick van der Spyck (huisbaas)

Ik stond op goede voet met hem, met meneer de Spinoza. Mijn vrouw en kinderen ook. Hij woonde de laatste jaren van zijn leven bij mij en mijn gezin in. In Den Haag. Een vriendelijke en ingetogen man was het. Ook heel verdraagzaam. Hij had altijd een goed woord over voor de Lutherse dominee.

Hij zat meestal heel rustig op zijn kamer. Na te denken, natuurlijk. Als hij beneden kwam nam hij rustig de tijd met iedereen een gesprekje te voeren. Of hij stopte zijn pijp. Of hij pakte een vergrootglas en bekeek er vliegjes en mugjes mee. Een hele rustige man.

Maar één keer... Hij komt de trap af rennen met een pamflet in zijn hand. 'Wat ga je doen?' zeg ik. Hij was zichtbaar woedend. Dat was in 1672, het rampjaar. Hier vlakbij waren raadspensionaris Johan de Witt en zijn broer Cornelis door een opgehitste meute op beestachtige wijze vermoord. 'Ik ga dit Latijnse pamflet daar ophangen', roept meneer Spinoza. "Wat staat daar?" zeg ik. "Ultieme Barbaren", roept Spinoza. Dus ik weet meteen, dat gaat mis. Ik ga voor de deur staan en draai hem snel op slot. Wie weet wat er was gebeurd als hij naar buiten had gekund.

Op zijn sterfbed vroeg hij me om na zijn dood onmiddellijk zijn lessenaar met alle papieren en brieven erin naar zijn vriend Jan Rieuwertsz in Amsterdam te sturen. Dat was heel belangrijk. Dus dat heb ik gedaan.

Jan Rieuwerts

Verboden boeken. Ja, die waren er nogal wat tijdens mijn leven. In bepaalde kringen werd wel aangevoeld dat dát juist de boeken waren die je moest hebben. Daarom was ik zielsgelukkig dat die meneer Van der Spyck uit Den Haag de lessenaar van Bento veilig wist te stellen. Die lessenaar! Daarin zaten alle geschriften van mijn goede vriend.

Ook al zou het verboden worden, ik besloot dat ik dit als Opera Posthuma, het Nagelaten Werk, zou gaan uitgeven. In mijn carrière als uitgever en drukker had ik al heel wat titels uitgebracht, maar dit zou een absolute klapper worden. Verbod of niet.

Ik deed het samen met twee andere goede vrienden van Spinoza. Jarig Jelles schreef de inleiding en Lodewijk Meijer vertaalde die in het Latijn. We namen het risico. En ja, nog geen half jaar na de publicatie werd het verboden.

Wat zeiden de autoriteiten? 'We hebben vastgesteld dat het boek vele profane, godslasterlijke en atheïstische stellingen bevat...' Maar dat kon allemaal niet voorkomen dat de werken van Bento al snel invloedrijk werden en zich verspreidden door heel Europa.

Dat dat allemaal gebeurd is vanuit mijn boekhandel, verzamelpunt van vrijdenkers, waar Bento zijn zoektocht naar de waarheid begon, stemt mij zielsgelukkig.

Bas Haring

De ideeën van Spinoza hebben wij daar in onze tijd nog wat aan? Neem bijvoorbeeld zijn opvattingen over de natuur. Kunnen we daar ons voordeel mee doen? Kunnen we daar nog wat van leren? Voor een antwoord op die vraag ontmoeten we hier. Bas Haring. Bas Haring is hoogleraar aan de Universiteit van Leiden en bekleedt de leerstoel Publiek Begrip van Wetenschap. We vroegen aan hem of we nog wat kunnen opsteken van Spinoza's opvattingen over de natuur.

Spinoza is een superinteressante denker die over van alles heeft nagedacht en ook over onze relatie met de natuur. Een heel bekende uitspraak van hem is wij zijn één met de natuur. Dat klinkt niet heel vreemd of bijzonder, maar wat heeft hij precies met die uitspraak bedoeld? Niet dat we het bos in moeten gaan of dat we een wezenlijk deel van onszelf verliezen als we in flatgebouwen wonen en achter laptops werken. Met natuur bedoelt Spinoza simpelweg alles en 'wij zijn één met de natuur' betekent dat we geen aparte status hebben ten opzichte van al het andere dat er bestaat. Dat is op zichzelf helemaal niet onlogisch. De natuurwet van de zwaartekracht bijvoorbeeld dat dingen naar beneden vallen in plaats van omhoog, geldt niet alleen voor stenen en voor poezen, maar ook voor mensen. Mensen zijn op dezelfde manier te begrijpen als planten, dieren en alle andere dingen die er bestaan. Wij zijn niet extra bijzonder of zo, aldus Spinoza. Dat was best een bijzonder en gewaagd idee indertijd.

Spinoza wordt wel eens gezien als een van de eerste ecologen. Ecologen zijn mensen die de relaties bestuderen van verschillende planten en diersoorten met hun omgeving. Toen hij leefde In de 17e eeuw bestond dat vakgebied nog helemaal niet, maar hij wordt wel als een soort van ecoloog beschouwd vanwege zijn uitspraak dat alles. In de natuur met elkaar verbonden. Die uitspraak lijkt te suggereren dat we heel voorzichtig met de natuur moeten zijn. Voor je het weet krijg je een onmenselijke kettingreactie of zoiets,

Maar dat is niet per se wat Spinoza bedoelde. Hij bedoelde dat er in de natuur geen dingen zijn die op zichzelf staan en met de natuur bedoelt Spinoza dus alles ook Mensen en ook de microfoon waar ik nu inspreek; al die dingen zijn op de een of andere manier met elkaar verbonden. Maar dat betekent niet dat we met alles super voorzichtig dienen te zijn. Die microfoon is weliswaar verbonden met van alles, maar er is geen man overboord als die kapot gaat. Als alles met alles verbonden is, dan moeten we nog wel bestuderen hoe al die relaties precies in elkaar zitten. En dat zijn latere ecologen na Spinoza dus gaan doen.

En tenslotte wordt Spinoza tegenwoordig vaak aangehaald als natuurbeschermer. De natuur staat onder druk, bossen verdwijnen. Er zijn minder vogels en vissen en het is allemaal onze schuld. Het zijn onze landbouwgebieden en onze steden die de natuur verdringen. De uitspraken 'Wij zijn één met de natuur' en 'Alles In de natuur is met elkaar verbonden' lijken de zaak van natuurbescherming te ondersteunen. Maar het is nog niet zo duidelijk of dat echt zo is.

We hebben 3 zinnetjes. 1. 'de natuur is in crisis', 2. 'Dat komt door ons; in het bijzonder door onze landbouw en onze steden' en 3. 'wij zijn ook natuur'. Die eerste twee zinnen lijken waar en die derde zin is van Spinoza, maar ze kunnen niet alle 3 tegelijkertijd waar zijn. Als wij

immers floreren dank de steden en landbouw en wij ook natuur zijn, dan floreert dus de natuur of in ieder geval ons deel van de natuur. En dan is dus de natuur niet in crisis. De oplossing is dat Spinoza met natuur helemaal niet bossen en vogels en vissen bedoelt, maar simpelweg alles dat er bestaat. Ook dingen die wij tegenwoordig niet zo snel natuur zouden noemen. En zo zie je maar weer. Spinoza's adagium blijft overeind en is onveranderd relevant. Blijf zorgvuldig nadenken, slik dingen niet voor zoete koek, maar gebruik je verstand.

Selma de Vries: (*Angstig en snel*):

Stil! Wacht even! Ssst! Ik hoor iets, ik hoor iets! Héél stil blijven zitten. (*Korte pauze. Dan licht verward*): Oh, excuus. Het komt door deze zolder. Het roept weer zoveel bij me op. Ik heb hier namelijk twee jaar ondergedoken gezeten.

(*Herstelt zich*): Ik kon dat eerst zelf ook niet geloven. Dat ik samen met mijn moeder zou onderduiken in het huis waar ooit Spinoza woonde. De filosoof van de tolerantie. Het was in 1943 tijdens de Duitse bezetting. Steeds duidelijker werd dat de nazi's hun plannen om van de joden af te komen nauwgezet aan het uitvoeren waren.

Er was hier een ruimte gemaakt om je te verstoppen. De zoon van het echtpaar beneden kwam dan waarschuwen. Ik geloof dat ik er met mijn moeder wel een stuk of tien keer in ben gekropen. Daar zaten we dan angstig en bezweet af te wachten. Gelukkig is er nooit een doorzoeking geweest.

De Duitsers hadden het huisje al wel eerder grondig doorzocht. Dat was in 1941. De nazi's roofden de hele bibliotheek leeg waarin de boeken stonden die Spinoza ook gehad zou hebben. Volstrekte waanzin.

Ik heb het overleefd, met mijn moeder. Ik ben de mensen die me geholpen hebben zo dankbaar. Meneer Mees die het huisje opkocht, meneer Kappelmeier die ervoor zorgde dat mijn moeder hier ook kon komen. De Van Egmonds die hier beneden woonden. O, en natuurlijk Nolda, het meisje uit Rijnsburg dat al die tijd de boodschappen voor ons haalde. Zonder hen hadden we het niet gered.